

ВІХИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КОНТЕКСТІ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ МОДЕРНОГО АВТОРА НА МЕЖІ СТОЛІТЬ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (36) 2016

УДК 821.161.2-2.09(19)

Онуфрієнко О. Віхи життєтворчості Лесі Українки в контексті наукової біографії модерного автора на межі століть; 8 стор.; бібліографічних джерел – 11, мова – українська.

Анотація. Стаття, що пропонується, порушує проблему створення наукової біографії українського митця у переломну епоху ХІХ – ХХ ст. у культурно-історичному контексті, коли власне життя стає духовним пошуком шляхів впливу мистецтва на реалії національного життя, на формування національної ідентичності. Віхи життєвого шляху поетеси дозволяють з'ясувати їх вплив на певні періоди її творчості, на створення певних етапних творів, на зміну світоглядних орієнтирів. Таким чином, наукова біографія стає таким життєписом та життєпоясненням (за М. Ярошевським), які відповідають принципам, методам і критеріям наукового дослідження, а поєднання аналітичного, точного, наукового знання з інтуїцією та уявою визначить суть наукової біографії митця.

Ключові слова: наукова біографія, біографічна свідомість епохи, культурна антропологія, біографія, біографічний метод, національна свідомість.

Біографія Лесі Українки вивчалась, досліджувалась впродовж десятиліть із різних точок зору: революційно – демократичної, громадської діяльності, дворянського походження, художньо-документальної біографії та подібне. Наявність різних модифікацій біографії Лесі Українки не виключає, а вимагає створення наукової біографії, яка передбачає розроблення і теоретичну систематизацію об'єктивних і наукових знань про життєдіяльність поетеси, опис, пояснення феномену Лесі Українки на основі буттєвих, філософських, естетичних, художніх закономірностей нею сформованих, і в межах яких вона себе реалізувала. Порушена проблема створення наукової біографії Лесі Українки на відміну від «літописів», «хронологій», «художньо-документальної біографії», дає можливість нарощувати нові знання, сприятиме вирисовуванню постаті українського митця нової модифікації в контексті епохи.

Звернення до наукової біографії модерного автора вимагає фіксації і творчої, і побутово-життєвої біографії у контексті культурно-історичної епохи. Постать Лесі Українки з її поривами *ins Blaue* асоціюється з епохою перехідною, епохою, в якій зароджується нова течія – модернізм, що стане детонатором нової епохи в українській літературі, музиці, мистецтві. У цей час декларується пріоритет суб'єктивного над об'єктивним, надається перевага авторському баченню світу, отже, суб'єктивне стає активним дієвим елементом культури зламу століть. Досьогодні точаться суперечки щодо раннього етапу українського модернізму, що постав в ситуації *findesiècle*, але, не заглиблюючись у суть дискусії, зауважимо, що «процес зародження й розвитку раннього українського модернізму пов'язаний із тенденціями поглиблення суб'єктивного начала в творчості, з посиленням уваги до внутрішнього світу людського «я», його інтуїтивним самоза-

глибленням, самопізнанням, усвідомленням потреби подолання психологічного самообмеження митця у творчій діяльності, із прагненням усебічного й повнокровного розкриття в літературі ментальних рис української людини в її зв'язках із природою (антеїзм), емоційному світовідчужуванні (філософія серця), християнською релігійністю (власним садом «божественних пісень») [4, с.10].

Розглядаючи творчий шлях Лесі Українки у контексті її життя, який формувався саме на межі століть, доцільно актуалізувати поняття «пізнавальних зворотів», розроблених західною академічною літературою, завдяки чому чіткіше усвідомлюється специфіка науково-дослідної роботи, її соціокультурна обумовленість. У першу чергу мова йде про «антропологічний зворот», що відбувся ще в 50-70 – ті рр. у вітчизняному літературознавстві активізувався в 60-ті рр. Пошуки методики і мови наукової біографії Лесі Українки доцільно проводити у напрямі культурної антропології як сфери пізнання, що сформувалась в останню чверть ХІХ ст., увага якої зосереджена на процесах взаємодії людини і культури, становлення людини як феномена культури [3, с. 28 – 29].

І справді, Леся Українка була талановитим творцем власного життя за законами художньої творчості. Її світобачення формується в контексті гармонійного синтезу особливостей модерністських типів творчості, на протигагу тенденційності в літературній творчості, яка панувала наприкінці ХІХ ст.

Леся Українка обирає екзистенційність і відкидає давні романтичні засади творчості нерозривно пов'язані з народництвом. Створюється новий тип життєтворчості, в основі якої лежать екзистенційні принципи людського буття.

Так, Леся Українка була талановитим творцем власного життя, але не в підпорядкованості соціуму, а за законами художньої творчості, відби-

ваючи тим самим всю повноту змін, що відбувалися в людині, з умовами її буття і що, в свою чергу, продукувало художні новації, які означають як шлях «від героя до людини», і, додамо, знову повернення до героїчної постаті, героїчних ідеалів, але вже іншого гатунку.

Її герої не знають зневіри, песимізму, вони відповідальні не лише за свою долю, а і за долю України.

Створюючи героїчні постаті, Леся Українка наділяє їх здатністю йти проти буденної масової свідомості та пропонувати власне світобачення, новий неторований шлях розвитку. Цікаво, що ніцшеанська ідея надлюдини для поетеси стає героїзуючим компонентом не лише її поетично – образної системи, але і її власного життя, біографії. Все, що виходить за межі загальноприйнятого, вивищується над натовпом, привертає увагу Лесі Українки. Тому в усій її творчості домінує співвідношення романтичного героїзму та тверезого прагматизму, їх взаємодія, боротьба та конфлікти між ними. До сказаного слід додати, що Леся Українка неодноразово наголошує на протиставленні чуття інтелектові, але всупереч цьому протиставленню, поетеса поєднує чуття та осмислення в тому пориві, який спрямований на досягнення вершин, яких, зрештою, досягнути неможливо. Разом з тим «блакитне небо», як називає вона цю недосяжність, відіграє водночас і роль утопії, і роль ідеалу, про що йдеться в «Осінній казці», в циклі «Ритми» та ін., і таким чином сприяє безупинному рухові уперед, до вершин людського духу, людського героїзму, одержимості любов'ю до людини, до Батьківщини. Для поетеси немає життя без боротьби, для неї найвеличніше у житті – моральний героїзм. Прометеїзмом, що насичує її твори, будила Леся Українка закованого у ланці, засудженого на смерть раба – український народ. Від перших кроків на шляху Великої Поезії і до останніх, вона прагнула напруженої «борні великих пристрастей» [5, с.67], в яких гартувались міцні душі. Спокій, на її переконання, – найстрашніша кара, яку б міг накласти Господь на людськість.

Надзвичайно самотність та самотійна в своїй творчості завдяки глибокому проникненню в сутність світового культурного процесу, Леся Українка поєднує в своїй драматургії той індивідуалізм, ту орієнтацію на екзистенційні мотиви, що наростали в європейській культурі, мистецтві, літературі та філософії зі споконвічним потягом до екзистенційного бачення, який притаманний українській національній ментальності. На нашу думку, цим пояснюються такі виразні і, певною мірою, неждані повороти душевного пориву героїв драм Лесі Українки. Крім поривань до свободи і проголошення можливостей саме внутрішньої свободи, важливою стороною є і те, що цінність та важливість цих ідей Леся Українка показує певною мірою апофатично: так вона всіляко підкреслює тра-

гізм особистості, яка відмовляється від своєї екзистенції, зраджує собі. У центрі буття героїв драматичних творів Лесі Українки є екзистенційне поняття "тотальної свободи". Але ж саме майбутнє не має визначеності, воно складається з безмежної кількості множин. Тому самою сутністю, "ядром" свободи, стає сам вибір. Коли людина відмовляється від вибору, то тим самим вона вибирає саме відмову.

У розпалі революційних подій 1905 року Леся Українка повертається до роздумів про вибір (діалог "Три хвилини"), але це вибір, так би мовити, "всередині" революційного процесу. У діалогах Жирондиста та Монтаньяра висловлені ідеї, які стали предметом суспільного інтересу лише в наші дні. Поетеса акцентує увагу на сутності героїзму і його вартості. Для неї людство – це не безлика маса "класів", "станів", "суми" одиниць, а неповторне буття кожної неповторної одиниці, особи. Саме тому, не називаючи себе екзистенціалістом, вона, раніше за більшість із "професійних", в усій своїй творчості дала широку панораму тих світоглядно-екзистенційних пошуків, якими характеризувалася сутність цього філософського вчення і тим самим здійснила рішучий прорив до того, щоб перевести поняття екзистенційності в літературну та літературознавчу категорію.

У своїй життєтворчості Леся Українка у першу чергу сповідує оптимізм, втрачений у світобаченні російської та європейської інтелігенції. Оптимізм Лесі Українки вбачається в тій її орієнтації, коли основною цінністю і самим змістом її творів стає неповторність індивідуальність буття. Цьому сприяло і те, що Леся, як і інші українські мислителі та письменники, у відповідності з давньою ментальною орієнтацією на активного індивідуума, не сприйняла тієї концепції "тотальності", що запанувала в російській та європейській культурі і тяжіла до певного універсалізму – релігійного, культурного, національного.

Саме тому поетеса залишається в межах оптимістичної віри в цінність неповторної екзистенційної сутності буття людської особистості. Тим більше, що і соціально цей оптимізм теж мав історичне обґрунтування. І тут виокремлюється проблема, яка стала однією з провідних і найважливіших у духовно-культурному та світоглядно-філософському житті Європи. Це проблема особистості та натовпу, митця і юрби. Задовго до "Повстання мас" Ортеги-і-Гассета Леся Українка приділяє питанню митця і юрби значну увагу. Від шопенгауерівського світу, який є сумою "злих волей", ніцшеанської "надлюдини", у філософії стверджується концепція "героя" і "юрби", що набуває, до того ж, помітно соціальної орієнтації. Тоді, як у Лесі Українки вона залишається в межах її екзистенційного розуміння, розглядається не з погляду натовпу, а з погляду того, хто стоїть над натовпом. А за філософським трактуванням визначається співвідношення між так званим "буденним розу-

мом", який формується шляхом досвідних знань та науково-мистецьки "розумом", обґрунтуванням і змістовним наповненням якого є "внутрішнє", глибинне бачення світу, навіть не самого світу, а тих складників, що їх породжують, "зовнішнє" світу. Між цими різними "розумами" існує не лише певна різниця, але й певне протиріччя. Саме протиріччям щодо загальноприйнятого і виступає те, що заперечує, що загальноприйнятне з'являється як нове і не загальноприйнятне.

Таким новим і не загальноприйнятним у першу чергу було мистецтво та будь-яка нова філософська чи мистецька думка. І саме заперечення загальноприйнятності і складає сферу ірраціонального. Творчість митця завжди ірраціональна, і така ірраціональність тим яскравіша й виразніша, чим талановитіший митець. От саме це і виокремлює його з натовпу, який не терпить всього того, що не відповідає універсалістським нормам світобачення.

Поетеса вважала, що митець не має опускається до рівня народу, його обов'язок піднімати народ до свого рівня, запроваджуючи і поширюючи освіту. Займаючи активну громадянську позицію, незважаючи на хворобливість, вона всіляко сприяла цьому, наприклад, складаючи каталог бібліотеки, список світової літератури для перекладу українською.

Це вже ті аспекти біографії Лесі Українки, що передбачають "втручання" біографічного методу як "способу вивчення літератури, за якою контекст життєвого досвіду письменника і його особистість розглядаються як базові фактори творчості" [9, 89 – 90]. Зазначимо, мова йде про "втручання" методу, що ще відчував вплив романтизму з його культом життєтворчості і герменевтичної теорії як науки розуміння сенсу його інтерпретації, розуміння феномену як об'єктивації культурного досвіду. Розуміння його передбачає реконструкцію культурних сфер від античності до рубежу XIX-XX ст. І тоді можливість показати життя поетеси як акт творчості з таким відчуттям боріння-протистояння життєвого і творчого буття, де творче домінує. Розкрити означене як процес і є одним із завдань створення наукової біографії Лесі Українки.

Погляд на особисте життя як «своєрідну сферу творчості» [2, с.82] допомагає окреслити не лише, що створив митець, але і якою людиною він був. Тут слід з'ясувати як біографія постаті, що вивчається, залежить від своєрідності історичної епохи, та як життєтворчість і творчість відповідає певному канону біографії митця, що відбувся в тій чи іншій епосі. Доведено, що у митців такого типу творчості спільні біографії. Так виокремлюються подібністю біографій художники-романтики, музиканти-романтики, поети-романтики, творчість яких впливала на їх життя і смерть, як реквієм Моцарта став його посмертним твором, отже, «поети своїм життям здійсню-

вали літературне завдання» – писав [10, с.7] (переклад О.О.).

Втілюючись у своїх героїв, Леся Українка, таким чином, виявляла свою особистість, дотримуючись принципу:

Так, я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні...

Вона хвилиною тяжкого болю як фізичного, так і душевного протиставляла творчість, що давала їй насагу, зміцнювала силу духу. У творчому піднесенні, в стані екстазу народжувались її твори. З одного боку, це були геніальні прозріння, зміцнення і піднесення сили духу, душевних сил, азіншого – повне фізичне виснаження, що змушувало її по кілька днів знаходитись у ліжку. Так створювалась драматична поема «Одержима», її інтимні поезії присвячені С. Мержинському. Леся Українка писала І. Франкові: «...Я її в таку ніч писала [...] не перетравивши тугу, а в самому її апогею. Якби мене хто спитав, як я з того жива вийшла, то я могла б відповісти: «J'enfaitundrame...» («Я з того створила драму» (франц). [11, с.18]. Якщо порівнювати життєписи Лесиних сучасників – поетів, митців, письменників, можна помітити, що шляхи і способи подолання ними життєвих і творчих труднощів подібні. Так, О. Кобилянська, як і Леся Українка, пережила кохання без взаємності, стверджувала у своїх творах програму життєтворчості, змушуючи своїх героїв підніматись на вершину людського духу, ставати творцем і володарем власної долі («Царівна»). Тому «мистецтво, яке на початку було предметом життєвих зусиль особистості, її метою, поступово перетворюється в засіб творення життя цією особистістю» [7, с. 373]. (Переклад – О.О.).

Різні віхи, етапи, фази, періоди розвитку особистості пов'язані із змінами на життєвому шляху. І такі зміни залежать від різних факторів: від соціального, громадянського статусу, зміни життєвого середовища, оточення, сімейного стану, кола спілкування. Кожна така зміна свідчила про нові етапи життя: так хвороба змусила юну Лесю відмовитись від музики, залишивши собі поезію, здобувати освіту самотужки; смерть С. Мержинського стала детонатором поетичного шедевра – драматичної поеми «Одержима», яка зробила, як згадував К. Квітка, «рішучий перелом її творчості до драматичної поеми» [8, с.317]. Тут можна зауважити, що жанр драматичної поеми – чи не найскладніший серед літературних жанрів не лише в українській літературі, але і в літературі європейській. Адже вимагав інтелектуальної і душевної напруги, ідейної загостреності, справжньої поетичної майстерності володіння словом, умінням так будувати діалоги, щоб в них відбувався потужний рух думки, ідеї, тривала боротьба справжніх пристрастей.

Її ім'я гідно постає серед таких поетів, як Генрік Ібсен, Гергарт Гауптман, творчість якого Леся Українка вивчала і захоплювалась. Компете-

нтна у філософських теоріях Західної Європи, вона вивищувалась над своїми сучасниками і формувала власну філософсько-естетичну концепцію, що дозволяла піднімати завісу над майбутнім її країни і вказувати шлях до нього. З юних літ Леся Українка виробляла власний образ українського поета-пророка, поета-медіума, і тут процес формування української самосвідомості, ідентифікування і процес самоусвідомлення себе творчою особистістю, національним поетом співпадають. Таке співпадіння і створює культурний феномен творчості Лесі Українки, яка виривається уперед, стає попередницею своєї епохи. Саме в такому виокремленні «потреба побачити і відчувати себе у світі і світ у собі. Звідси прагнення у мистецтві начебто вирватися за межі безпосередньо споглядального і відчутного почуттєвого світу, щоб висловити його сутність як найоб'єктивнішу і водночас найсуб'єктивнішу даність, що в ідеалі – об'єднані надособистісним прозінням людського духу» [1, с.28]. Звідси і образи її героїв з різних епох, адже споглядаючи крізь призму їх вчинків українську реальність намагалась звертатись до сучасників і відчувала себе Кассандрою, пророцтвам якої ніхто не вірив. Вишукуючи епохи відповідні культурно-історичній епосі на межі XIX – XX століть, вона тлумачила, сучасне їй, українське життя своїми драматичними поемами.

Її драми ідей та образів сформовані на чужому ґрунті, що постали на зламі культурно-історичних епох, формували новий лик України. Таким чином, «образи Європейської класики стали органічним елементом душі Лесі Українки» [6, с.563]. В її драматичних поемах порушується широке коло проблем, які вирішуються і інтерпретуються у відповідності з їх розумінням самою поетесою. «Все, що сформувало Лесю Українку як поета, вона здобула собі сама. Її творчість – різкий дисонанс з епохою; становище її зовсім відрубне, вона стоїть одинока в нашій літературі і дає нам один твір за другим, твір пересичений високою культурною душею та серця і повний великою, поетичного пориву» і далі «сучасна громада не може ще поспіти за тою культурою, яка міститься в її творах. Тому на вплив її можна сподіватись тільки в майбутньому» [5, с.211].

Вже тоді Леся Українка започаткувала своїми творчими зусиллями нову українську літературу з державницькою свідомістю, розширила її світоглядні горизонти, сприяла формуванню національної ідентичності. Створення наукової біографії Лесі Українки як модерного автора дозволить з'ясувати як пов'язані її життя і творчість з культурно-історичною епохою і визначити, що є первинним у цьому взаємозв'язку.

Література

1. Блок В. Потребность в искусстве / Владимир Блок. – М., 1987. – 253 с.
2. Винокур Г. Биография и культура. – М., 1997. – 123 с.
3. Воронкова Л. Белик А. Антропология // Культурология. XX век. Энциклопедия Т.1. СПб., 1998. – С.234.
4. Голомб Л. Три поети раннього українського модернізму: Олександр Олесь, Грицько Чупринка, Микола Філянський: Монографія / Л. Голомб. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011. – 184 с.
5. Донцов Д. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка) // Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Л., 1991.
6. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / М. Євшан. – К.: Основи, 1998. – 574 с.
7. Кривцун О.А. Эстетика: Учебник. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 434 с.
8. Мороз М.О. Літопис життя і творчості Лесі Українки. – Київ : Наукова Думка, 1992. – 630.
9. Петровская М. Биографический метод // Литературная энциклопедия терминов и понятий М., 2001. – 654 с.
10. Томашевский Б. Литература и биография // Книга и революция. – 1923. – № 4.
11. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1975 – 1979. – Т.12. – 279 с.

Елена Онуфриенко

ВЕХИ ЖИЗНЕТВОРЧЕСТВА ЛЕСИ УКРАИНКИ В КОНТЕКСТЕ НАУЧНОЙ БИОГРАФИИ МОДЕРНОГО АВТОРА НА ГРАНИ ВЕКОВ

Аннотация. Предлагаемая статья поднимает проблему создания научной биографии украинского художника в переходную эпоху XIX – XX ст. в культурно-историческом контексте, когда собственная жизнь становится духовным поиском путей воздействия искусства на реалии национальной жизни, на формирование национальной идентичности. Вехи жизненного пути поэтессы позволяют выяснить их влияние на определенные периоды ее творчества, на создание определенных этапных произведений, на смену мировоззренческих ориентиров. Таким образом, научная биография становится таким жизнеописанием и жизнеобъяснением (за М. Ярошевским), которые соответствуют принципам, методам и критериям научного исследования, а сочетание аналитического, точного научного знания с интуицией и воображением определяет суть научной биографии художника.

Ключевые слова: научная биография, биографическое сознание эпохи, культурная антропология, биография, биографический метод, национальное сознание.

Olena Onufriienko

LESIA UKRAINKA'S CREATIVE LIFE MILESTONES IN THE CONTEXT OF SCIENTIFIC BIOGRAPHY OF MODERN AUTHOR AT THE EDGE OF THE CENTURIES

Summary. Offered article raises the problem of creating scientific biography of the Ukrainian artist at pivotal era of XIX – XX c. in the cultural and historical aspects, when personal life becomes a spiritual search for ways to influence of art on the realities of national life, on the formation of national identity. Milestones of life experiences of poetess allows to discover its influence on certain periods of her work, on build-up of milestone writings and on shift of worldview and etc. Thus scientific biography becomes such life story (according to M. Yaroshevskii) which corresponds to the principals, methods and criteria of scientific research, but a combination of analytical, precise, scientific knowledge with intuition and imagination define the essence of the scientific biography of the artist.

Key words: scientific biography, biographical consciousness of an era, cultural anthropology, biography, biographical method, national consciousness

Стаття надійшла до редакції 26.10.2016 р.

© *Онуфрієнко Олена Петрівна* – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови, літератури та культури Національного технічного університету України «Київський політехнічний університет» імені Ігоря Сікорського